

KARMEN MEDICA¹

Perspektive medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji

Izvleček: Namen tega prispevka je spoznati kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji in možnosti, da bi te ustavno neprizane manjšine dobile "svoj prostor" v osrednjih slovenskih medijih. Izhajamo iz teze, da dobra integracija pripadnika manjšinske etnične skupnosti ali kateregakoli posameznika prispeva k družbeni stabilnosti in razvoju več kot prikrita, odkrita, direktna, indirektna, počasna, potuhnjena ali kakršnakoli druga asimilacija.

Ključne besede: integracija, asimilacija, večkulturnost, manjšinske politike

UDK 323.1:316.77

The Prospects for the Media Representation of the Ethnic Groups/Minorities from Former Yugoslavia Living in Slovenia

Abstract: The purpose of the present research is to assess the prospect of the (officially unrecognised) ethnic groups/minorities from former Yugoslavia founding their own means of mass communication and taking "their place" within the mainstream Slovene media.

The paper is founded on the thesis that social stability and development are promoted more successfully by the integration of minority members – or, in fact, of any individual within a given society – than by assimilation, be it overt, covert, direct, indirect, slow, or disguised.

Key words: integration, assimilation, multiculturalism, minority policies

¹Dr. Karmen Medica je docentka in raziskovalka na Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

AMBIVALENTNA VLOGA MEDIJEV V SODOBNI DRUŽBI

Mediji vse bolj postajajo osrednja institucija v vsaki družbi, njihova vloga v vsakdanjem življenju slehernega posameznika je vse pomembnejša. Danes praktično ne obstaja medij, elektronski ali tiskani, ki bi bil samo enosmerno sredstvo javnega informiranja. Lahko bi rekli, da so mediji vse bolj sredstvo javnega komuniciranja, pa tudi širša oblika družbene komunikacije.

Nekateri raziskovalci množičnih medijev trdijo, da je na splošno vpliv dominantnih medijev za ohranjanje identifikacije in zavesti prebivalstva izredno negativen. Po njihovem mnenju so to sredstva jezikovne represije in asimilacije, homogenizacije in standardizacije. Ambivalentna vloga medijev je tudi v tem, da čeprav razširjajo komunikacijske meje, lahko delujejo tudi tako, da fragmentirajo posamezen nacionalni prostor. Po drugi strani je omembe vredna predvsem integrativna funkcija množičnih medijev, posebno kadar gre za opozarjanje na pravice marginalnih družbenih skupin, etničnih oz. narodnostnih manjšin ipd.² Posamezni avtorji navajajo, da so mediji funkcionalni pri stabiliziranju in razvijanju obstoječih stališč in načinov razmišljanja, na nasprotna stališča pa nimajo bistvenega vpliva. Obstajajo tudi nasprotujoče analize, ki navajajo, da so mediji tudi oblikovalci stališč, čeprav težje vplivajo na spreminjanje že ustaljenih obrazcev mišljenja.³

V večini posocialističnih držav, kjer se je začelo ustvarjati bolj pluralistično okolje, se večina časopisov identificira z različnimi strankami, zlasti tistimi na oblasti, tako da se nadaljuje tradicija "zagovorniškega tiska", ne uveljavlja pa se njegova nadzorna (*watch-dog*) funkcija.⁴ Različne vrste medijev niso enako funkcionalne pri prenašanju istih sporočil. Sporočila se razlikujejo po tem, ali so prebrana, slišana ali videna. Napisana in izgovorjena beseda sta dve skrajnosti, ki se ne razlikujeta po vsebini, ampak po moči. Časopis ni tako prepričljiv kot radio in televizija. Najmočnejše sredstvo v masovni komunikaciji je danes vsekakor televizija. Ravno zadnja desetletja so "zlato obdobje televizije", pravzaprav lahko govorimo o eri "mondovizije". Televizija pretvarja življenje v spektakel. Deluje dolgoročno, iz dneva v dan, iz meseca v mesec, iz leta v leto in permanentno strukturira realnost za svoje gledalce.

² Susič, Sedmak, 1983; Munda Hirnok, 1996; Medica, 1997.

³ Klapper, 1965.

⁴ Splichal, 1992.

Bistvena komponenta vsakega medija, tiskanega ali elektronskega (časopisa, radia ali televizije), je delovanje v daljšem časovnem obdobju in praktično nenehna prisotnost v vsakdanjem življenju.

Z vidika manjšinskih etničnih skupnosti se postavlja vprašanje, kako doseči nediskriminatorno vključevanje etničnih skupin/manjšin v celotno družbeno in življenjsko sfero večinskega okolja. V veliki meri je to odvisno prav od medijev. V slovenskem medijskem prostoru, je bila problematika etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije do nedavnega skorajda sistematično ignorirana. Brez medijske odmevnosti je ostal tudi predstavitveni članek v *Mladini* "Široki javnosti naše države – Republike Slovenije",⁵ ki slovensko javno seznanja z tem, da že eno leto v Ljubljani deluje Koordinacija Zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti, razpadle SFRJ v Republiki Sloveniji.

Tako etična kakor tudi etnična dilema glede tega še traja, a smo se raziskovalci vedno bolj pripravljene soočati tudi s tovrstnimi izzivi. Ne le detabuiziranje in destigmatiziranje neke problematike, ampak tudi konfrontiranje z medijskimi blokadami je postalo sestavni del raziskovalnega procesa. Neizogibne spremembe v obravnavanju manjšinske problematike, na katere opozarjamo in jih pričakujemo, naj bi se začele dogajati tudi v medijih, predvsem v politiki in navsezadnje v vsakdanjem življenju.

SLOVENSKI MODEL INTEGRACIJE IN VEČKULTURNOSTI

Namen tega prispevka je spoznati, kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji oziroma kakšne so možnosti, da bi te etnične skupine dobile "svoj prostor" v osrednjih slovenskih medijih. Gre za etnične skupine oziroma manjšine, katerih pripadniki so v nasprotju z begunci, azilanti, tujci ipd. polnopravni državljani Slovenije,⁶ torej for-

⁵ Glej članek v *Mladini*: "Široki javnosti naše države – RS, dr. Ilija Dimitrievski, v imenu Koordinacije zvez in kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v RS", 18. 10. 2004.

⁶ Priseljske oziroma (imigrantske) skupnosti v Sloveniji sestavljajo v grobem dve oz. tri skupine z različnim statusom – prvo skupino predstavljajo tisti, ki imajo slovensko državljanstvo, drugo pa tisti, ki le-tega nimajo, pri čemer se ta skupina deli še na dve podskupini: na priseljence, ki imajo v Sloveniji stalno prebivališče, in priseljence, ki imajo samo začasno prebivališče. Tisti, ki imajo slovensko državljanstvo, so seveda v pravicah in dolžnostih popolnoma izenačeni z drugimi državljani RS. Več o tem: Bešter, 2003.

malnopravno enakopravni. Res je, da gre za zelo nehomogeno skupino ljudi različne etnične, narodnostne pripadnosti, kultur, verstev in socialnih miljejev. O njih pravzaprav vemo zelo malo, zelo malo o njih lahko izvemo tudi iz medijev. V Sloveniji je ta tema še vedno dokaj neprivlačna.

Tako stanje ima lahko prednosti in slabosti. "Ena prednost je, da dokler problema nočеш videti, ga pač ni. Druga prednost je, da se včasih mnoge stvari lažje rešujejo, ko niso v maksimalnem središču pozornosti javnosti in politike. Slabost je v tem, ko temo ohranjamo tiho, manjšamo našo občutljivost zanjo ter ne vidimo toliko potrebe po pridobivanju ustreznega znanja in razvijanju ustreznih dejavnosti." Vendarle je v zadnjem času znanstvenoraziskovalni interes za to temo v porastu, navsezadnje je Slovenija tudi uradno sprejela integracijski model zasnovan na multikulturalnosti, ki upošteva dejansko večkulturalnost slovenske družbe.⁸ Slednji vsem priseljencem omogoča enakopravno vključitev v slovensko družbo ob hkratnem ohranjanju njihove kulturne identitete. Izbira pluralističnega modela se v tem trenutku zdi edina primerna, smiselna in možna, saj le ta upošteva dejansko večkulturalnost slovenske družbe.⁹

Z vidika manjšinskih etničnih skupnosti je vsak medij v procesih družbene komunikacije pomemben povezovalac manjšinske in večinske populacije. Če spremenimo oblike in sredstva komuniciranja, se bodo spremenile tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči. Navedeno je tudi eden od bistvenih razlogov, zakaj se z aktualno in perečo problematiko etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji soočamo z medijskega zornega kota. Navsezadnje je eden od prostorov, kjer se oblikuje razmerje med na videz homogenim prebivalstvom na eni in na videz homogenimi imigranti na drugi strani poleg drugih javnih diskurzov medijski diskurz.¹⁰

Svojevrstno "izrezovanje resničnosti", na katero se osredotočamo v tem besedilu, postaja glavni okvir, v katerem nastaja splošni konsenz o odnosu "nas" do

⁷ Dekleva, 2002, 263.

⁸ Temelji za slovensko integracijsko politiko so bili postavljeni leta 1999, ko je Državni zbor RS sprejel Resolucijo o imigracijski politiki RS (*Uradni list RS*, št. 40/99). V tej resoluciji je integracijska politika opredeljena kot eden od treh elementov imigracijske politike in se nanaša na ukrepe države in družbe, ki zagotavljajo ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, spodbujajo integracijo in omogočajo, da priseljenici postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije. Bešter, 2003.

⁹ Bešter, prav tam.

¹⁰ Jalušič 2001, 15, povzeto po Drolc, 2003, 152.

“drugih”. Odnos, ki utrjuje in homogenizira predstavo o lastni identiteti in lastni kulturi.

IZHODIŠČNE HIPOTEZE IN POMISLEKI

Raziskovanja smo se lotili z dveh zornih kotov, in sicer:

- identificirati, kateri mediji obstajajo znotraj posameznih manjšinskih skupnosti z območja bivše Jugoslavije v slovenskem prostoru in kakšen je odnos manjšin do ustvarjanja lastnih medijev,
- ugotoviti, ali so in kako te etnične skupine/manjšine prisotne v osrednjih slovenskih medijih.

Metoda dela v prispevku je bila dokumentalistična: identificiranje in analiza tovrstnih medijev v Sloveniji, ki smo jo kombinirali s strukturiranimi, polstrukturiranimi in poglobljenimi intervjuji, pogovori ter neposrednimi kontakti z manjšinskimi pripadniki. Kontaktne osebe so bili pripadniki albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske etnične skupine/manjšine, predstavniki in pripadniki kulturnih društev, pripadniki večinske populacije in tudi medijski predstavniki. Kvalitativna metoda vključuje naslednje pristope raziskovanja: opazovanje z udeležbo, polstrukturirani intervjuji, zbiranje življenjskih zgodb in individualnih izkušenj manjšinskih predstavnikov in večinskega prebivalstva. Terensko gradivo smo dopolnjevali s pisnimi viri in primerjavami v drugih državah, da bi problem širše opredelili, predstavili, pojasnili in približali javnosti.

Izhodišče problema je bilo na začetku podobno soočanju z nemogočim, problem je namreč bil neobstoječ, osrednja tema raziskave so bili neobstoječi mediji neobstoječih manjšin. Njihov status še vedno ni opredeljen, saj ni jasno, ali so to etnične skupine, potencialne etnične manjšine ali kaj tretjega. O imenu se v strokovnih krogih še polemizira, uporabljajo pa se različni nazivi, od katerih še nobeden ni sprejet kot ustrezen, ne v znanstvenih krogih, ne v javnosti.

TERMINOLOŠKA OPREDELITEV

Zakaj pravzaprav rabimo natančna poimenovanja, zakaj potrebujemo definicije? Steven Castels meni, da definicije lahko odigrajo ključno vlogo pri usmerjanju politik vladnih in mednarodnih služb do mobilne populacije. Definicije so odraz in hkrati sredstvo moči, kar velja tudi za opredelitev statusa beguncev, migrantov, etničnih in drugih marginaliziranih družbenih skupin. Ni namreč vseeno,

kako je nekdo, posameznik ali družbena skupina obravnavan, podajanje definicij v mnogih primerih lahko odloča o življenju in smrti.¹¹

Zaradi terminološke nedodelanosti, številnih nejasnosti in odprtih vprašanj glede terminološkega opredeljevanja te populacije smo se odločili, da bomo v tem kontekstu uporabljali naziv etnične skupine/etnične manjšine z območja bivše Jugoslavije. Pri tem gre za pripadnike albanske, bošnjaške, črnogorske, hrvaške, makedonske in srbske etnične skupnosti. V Sloveniji so tudi druge etnične skupnosti (Nemci, Judje) in regionalno opredeljene skupnosti (Sandžaćani, Kočevarji, Istrani ipd). Raziskovalci, ki se ukvarjajo tudi s tovrstnim terminološkim opredeljevanjem manjšinske problematike na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, uporabljajo nazive, kot so “nove” ali “novodobne”¹² manjšine, kar je formulacija, ki jo zagovarja Miran Komac, manjšine “ABČHMS”¹³ (kar po abecednem vrstnem redu pomeni: Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Srbi) je delovni predlog Vere Kržišnik-Bukić, v uporabi pa so tudi drugi nazivi, npr. “Neslovinci”, “imigrantske manjšine”, “manjšine v nastajanju”, “ustavno nepriznane manjšine”, “deprivilegirane manjšine” ipd. Gre za državljane Slovenije, ki so po poreklu iz bivše Jugoslavije. Njihov manjšinski status pravzaprav še ni opredeljen, s čimer naj bi bile povezane tudi manjšinske pravice. Sedanja terminološka poimenovanja so različna, nenatančna, v vsakdanjem življenju neredko tudi poniževalna (npr. čefurji, čapci, južnjaki, švedi, trenirke, prečke), vsekakor in med ostalim, zaradi te neopredeljenosti precej manipulativna.¹⁴ “Smejo se videti, ne smejo se slišati”, kakor bi rekel Puhovski. Naj torej obstajajo, vendar zgolj kot kulturna bitja, od katerih se pričakuje, da bodo tiho, v svoji razlagi navajata Pajnik in Zavratnik. “Priča smo nekakšni folklorizaciji imigrantov, pri čemer se poudarjajo njihove kulinarične sposobnosti, ples in glasba, ne priznava pa njihovo delovanje v političnem prostoru.”¹⁵

Ravno zaradi te zelo pogosto samo navidezne enakopravnosti v politični družbi, v kateri živimo in ki se od realnega življenja, predpisov in zakonov bistveno

¹¹ Mežnarić, 2003, 126.

¹² Komac, Medvešek, 2004, I–III.

¹³ Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić, 2003, 12–16.

¹⁴ Sploh je mladinska scena bogata v tovrstnem izrazoslovju. Tako se zmerjajo mladi priseljenci druge generacije kot čefurji, čapci v spopadih z “čistokrvnimi”, ki se samoimenujejo skini, skejterji, panki. Več o tem v knjigi Dekleva, Razpotnik, 2002, 29.

¹⁵ Pajnik, Zavratnik, 2003, 9.

razlikuje, je njihov položaj toliko kompleksnejši. Statusno neopredeljene, terminološko neimenovane ostajajo nevidne družbene skupine.

MEDIJSKA REGULACIJA SKOZI PRIZMO ETNIČNIH SKUPNOSTI NA PRIMERU ZDA IN VELIKE BRITANIJE

Številna socialna gibanja v ZDA so izhajala iz tega, da ne morejo biti Latinoameričani ali Afroameričani prisotni samo na tržišču, v ekonomiji, ampak tudi v medijih. Tako je od leta 1960 začelo naraščati število oddaj, ki so vključevale (zaposlovale) to populacijo na TV, tudi v najbolj gledanih (*prime time*) oddajah. Čikanski aktivizem, ki se je v ZDA aktiviral s socialnimi reformami, je predvsem poudarjal medijsko vključevanje čikanskih prebivalcev v širšo družbo, in sicer z njihovo medijsko prisotnostjo, medijskim lastništvom in zaposlovanjem v medijih.¹⁶

Richard Rodriguez v avtobiografskem delu *Hunger of Memory* navaja variacije na ime etnične skupine, ki jo v ZDA opredeljujejo kot *Mexican-American* in *Hispanic*, in sicer: *Latinos*, *Hispanics*, *Mexicans*, *Mexican-Americans*, *Chicanos*. Knjiga Rodrigueza je izzvala številne medijske polemike, Čikani, ki jim sam pripada, so ga kritizirali, da se je obrnil proti vetru (*by the right wing*), sprejel prevladujoče vrednote angloameriškega sveta. Tudi ti so ga kritizirali, ker se je v času (80. leta prejšnjega stoletja), ko je nacionalizem in konzervativizem v ZDA bil v močnem vzponu, ravno tako je naraščala hibridnost (*increasing hybridity*) v večji meri "nebelega" prebivalstva, manifestiral najobčutljivejšo družbeno problematiko.

V zadnjem času ameriški raziskovalci opozarjajo na večjo medijsko prisotnost "nebelega" prebivalstva v medijih, čedalje je več tudi priljubljenih medijskih zvezd, npr. Oprah Winfrey, nastaja že svojevrstna "Oprah" identiteta.¹⁷ Prisotnost "nebelega" prebivalstva na najvišjih družbenih in političnih položajih je ravno tako v porastu, npr. general Colin Powell, ameriška ministrica za zunanje zadeve Condoleezza Rice. Kljub poziciji, slavi, medijski priljubljenosti in prisotnosti "nebelega prebivalstva" ameriški avtorji (Gandy, Getinet) opozarjajo, da ga le spretno izkoriščajo kot dokaz, da je medijsko prisotna "črna elita" (*black elite*) oziroma da je rasizem popolnoma stvar preteklosti.¹⁸

¹⁶ Ferguson, 1998.

¹⁷ Glej poglavje: "Winfrey in Crisis", Ferguson, 1998.

¹⁸ Mogoče bi pri nas lahko vzeli za primerjavo svojevrstni medijski fenomen Branka Đurića Đure. Čeprav je na vrhu lestvice uspešnih in medijsko prisotnih "Neslovencev", v glavnem ostaja znotraj stereotipnih likov "južnjakov" in bolj ali manj v mejah etnohumorja.

Mediji etničnih manjšin v ZDA niso alternativni mediji, saj niso substitut glavnih medijev, niso v nobenem direktnem tekmovalnem odnosu do prevladujočih medijev, razen morda v kakšnih reklamnih akcijah. Praviloma podajajo informacije, ki jih drugi mediji ne. Torej so bolj kot alternativa in pravzaprav predstavljajo *drugi svet* (*another world*), ki je neviden (*invisible*) v prevladujočih medijih.

Manjšinski mediji so se v Veliki Britaniji pojavili že v prvi polovici 80. let prejšnjega stoletja, v glavnem kot mediji t. i. "vidnih"¹⁹ manjšin. Prisotnost novinarjev in urednikov, pripadnikov teh manjšin, je v osrednjih britanskih medijih še vedno dokaj zanemarljiva.²⁰

Britanski raziskovalec Benjamin Ionie²¹ je analiziral zaposlovanje manjšinskih predstavnikov pri medijih v Angliji. Po njegovih podatkih med 63 uredniki glavnih časopisov ni niti enega "black British", ni jih niti med 75 uredniki nacionalnih tabloidov, le kakšnih 20 temnopoltih novinarjev med 4000 zaposlenimi v osrednjih medijih. Situacija je precej boljša v ZDA, saj obstajajo združenja, kot so *The Asian American Journalists Association*, *The National Association of Black Journalists*, *The National Association of Hispanic Journalists*, *The Native American Journalists Association*, vsi skupaj so se združili leta 1994, da bi razvijali strateške in vplivne medijske programe s kritičnostjo na eni in pohvalami, na drugi strani.²²

MEDIJSKA REGULACIJA V SLOVENIJI

Slovenska zakonodaja kot v času bivše skupne države pozna zaščito treh manjšin: Madžarov, Italijanov in Romov. Pravica do manjšinskega varstva je zapisana v ustavi in nekaterih zakonih, zaščita Romov pa je še vedno nepopolna. Italijani in Madžari imajo v Sloveniji zagotovljeno pravico do svojega šolstva, medijev, izdatno finančno podporo, dvojezično poslovanje občinskih uprav in pravosodja, pravico do dvojezičnih dokumentov, dvojezične napise, poslanca v parlamentu ipd., veliko številnejše etnične skupine/manjšine z območja bivše Jugoslavije pa nimajo nobenih posebnih manjšinskih pravic. Pripadniki teh manjšin, ki vedno bolj izstopajo iz svoje anonimnosti, pridobivajo samozavest ter opozarjajo na svojo

¹⁹ Z izrazom "vidne manjšine" – "*visible minorities*" se opredeljujejo pripadniki nebelih etničnih skupin v Veliki Britaniji.

²⁰ Hanif Kureishi – britanski pisatelj, režiser in scenarist indijskega rodu, je eden od redkih, ki je uspešno promoviran v širši publiki v Veliki Britaniji.

²¹ Ionie, 1995.

²² Ionie, 1995.

kulturno in jezikovno marginalizacijo. Najnovejši zakon o medijih v četrtem členu *Javni interes na področju medijev* pravi: “Republika Slovenija podpira medije pri razširjanju programskih vsebin, ki so pomembne za uresničevanje pravice državljanov oziroma državljanek Republike Slovenije, Slovencev po svetu, pripadnikov oziroma pripadnic slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in Madžarski, italijanske in madžarske narodne skupnosti v RS ter romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, in sicer na področju javnega obveščanja in obveščenosti:

- za ohranjanje slovenske nacionalne in kulturne identitete;
- za vzpodbujanje kulturne ustvarjalnosti na področju medijev;
- za kulturo javnega dialoga;
- za utrjevanje pravne in socialne države;
- za razvoj izobraževanja in znanosti.”²³

Etnične skupine/manjšine z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji v zakonu o medijih sploh niso omenjene. V članku “Koliko medijev manjšinam” Brankica Petković opozarja, da je odsotnost jasne in dolgoročne politike na področju manjšin in medijev v Sloveniji izraz nezavedanja potreb, pomena in možnih posledic. Avtorica poudarja potrebo po dostopu Neslovencev do osrednjih medijev, do radijskih in televizijskih programov in ne le do nekaterih tiskanih medijev.²⁴

Raziskovalni novinar Igor Mekina poudarja, da Slovenija srbski, hrvaški in bošnjaški jezik getoizira, zapira v družine in potiska na raven neprimerne, manjvrednega jezika “čefurjev”. Država od “neslovenskih” državljanov po eni strani zahteva, da sprejmejo “novo realnost”, sama pa se ne želi soočiti z eno od posledic lastne državnosti, ki jo pomenijo “nove manjšine” na njenem območju.²⁵

Zoran Kanduč, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, pravi: “Poleg ekonomskega in ideološkega nasilja velja omeniti še specifično – pravno in politično – nasilje do Neslovencev, ki bi ga lahko evfemiistično poimenovali tudi ‘sistematično kršenje človekovih pravic’ ali nemara ‘narodnostna nestrpnost’. Plačani ali volonterski patrioti so hipoma šokirani zaradi nezaslišane predrznosti, globoko užaloščeni, ker abstrakcija ‘država’ zgublja ug-

²³ Vir: Media Forum, center za javno komuniciranje, www.media-forum.si.

²⁴ Brankica Petković: “Mediji in manjšine – Koliko medijev manjšinam?”, *Medijska preža*, julij 2002.

²⁵ Igor Mekina, *Mladina*, 26. 2. 2001, št. 8.

led v tujini oziroma v idealizirani Evropi (kot da bi bila ta imuna na etnične in druge nestrpnosti).²⁶

Visoki standardi, vsaj na formalnopravni plati pri zagotavljanju varstva jezikovnih in etničnih manjšin, postavljeni v skandinavskih državah, potrjujejo, da je poučevanje, izražanje in nastopanje v domačem (maternem ali prvem) jeziku namenjeno krepitvi samospoštovanja posameznika v družbi.²⁷ Kot pravi Hannah Arendt, ni nadomestka za materinščino. Lahko sicer nastane neki jezik, v katerem se pojavljajo klišeji drugega, ker je namreč onemogočena produktivnost lastnega jezika, ko se ta pozabi.²⁸

Povezava med nacionalno državo in nacionalno kulturo na eni in manjšinami na drugi strani se po mnenju nizozemskega antropologa Gerda Baumanna uresničuje na treh elementarnih stopnjah.²⁹ Avtor jih imenuje "three M": *the market, the media, the madrassa* (trg, mediji, šolstvo).³⁰ Potrebno je vsestransko vključevanje manjšinske populacije v širšo družbo, integracija naj bi se pokazala na trgu in pri zaposlovanju, v medijih in z vključevanjem v šolski sistem oziroma izobraževanje.

ZAKONSKA REGULACIJA V SLOVENIJI

Slovenija je med drugimi konvencijami Sveta Evrope ratificirala tudi okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin (leta 1998). Svet Evrope je oblikoval nadzorni mehanizem spremljanja njenega uresničevanja. Za spremljanje in nadzorovanje sta odgovorna odbor ministrov in svetovalni odbor. Slednji pripravi mnenje za posamezne države. Vlada RS je julija 2004 Svetu Evrope predložila že drugo poročilo o izvajanju konvencije, na njeno povabilo pa je Slovenijo obiskal (4.–8. april 2005) svetovalni odbor za izvajanje okvirne konvencije.³¹

²⁶ Zoran Kanduč, *Razgledi*, 23. 12. 1994, 12–13.

²⁷ Sedmak, 2002.

²⁸ Arendt, 1994.

²⁹ Baumann, 1999, 148.

³⁰ Madrassa je po Baumannu bolj simbolična izpeljava iz besede iz Korana in se v tem kontekstu nanaša na šolo, šolanje in izobraževanje.

³¹ Več o tem: <http://www.coe.int/ecri>: ECRI (European Commission against Racism and Intolerance) – Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti. Drugo poročilo o Sloveniji, sprejeto 13. decembra 2002, izdano v Strasbourgu, 8. julija 2003. Prvo poročilo je bilo opravljeno 7. 2. 1997, objavljeno je bilo marca 1998. <http://www.coe.int>: *Council of Europe, Minorities Human Rights*. Drugo poročilo, ki ga posreduje Slovenija na podlagi 1. odstavka 25. člena v *Konvenciji za zaščito narodnih manjšin*. Prejeto 6. julija 2004.

Svetovalni odbor meni, da bi morala Vlada RS nameniti več pozornosti prošnjam in zahtevam Neslovencev iz nekdanje Jugoslavije in pripadnikom nemško govoreče manjšine, ki zahtevajo podporo pri uvajanju poučevanja jezikov njihovih skupnosti v šolski sistem. Za pripadnike teh skupnosti je učenje lastnega jezika ključnega pomena pri ohranjanju identitete. S tega stališča je svetovalni odbor pozdravil obstoječe programe poučevanja makedonskega jezika na nekaterih šolah, vendar ugotavlja, da je podobnih programov za etnične skupine iz bivše skupne države razmeroma malo ali jih sploh ni.

Dopolnilni pouk v maternem jeziku otrok migrantov temelji na 8. členu zakona o osnovni šoli, na priporočilih Sveta Evrope, EU in na dolgoletnih izkušnjah dopolnilnega pouka slovenskega jezika v zahodnoevropskih deželah.

Na medijskem področju (zapisano v konvenciji³²) se Vlada RS trudi da bi bilo več narejeno za vspodbujanje duha strpnosti in medkulturnega dialoga. Zaradi omenjenega je ministrica za kulturo v svojem pismu RTV Ljubljana 15. 7. 2002 priporočila, naj se več medijske pozornosti nameni manjšinskim skupnostim in njihovi kvalitetni integraciji v prostor bivanja, kar bi omogočilo širšo seznanjenost prebivalstva Slovenije z njihovimi kulturnimi značilnostmi in razumevanje njihovih posebnosti. Slednje je pomembno za vzdušje strpnosti in miroljubnega sobivanja na območju Slovenije. Ministrstvo RS za kulturo že od leta 1992 ustvarja razmere tudi za kulturne dejavnosti drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev, ki jih v glavnem izvajajo v društvih pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji.

Pripadniki narodov nekdanje skupne države Jugoslavije na ozemlju Slovenije imajo možnost spremljanja televizijskih programov v svojem jeziku po kabelskem TV-sistemu, ki ga ponujajo kabelski operaterji. Možen je sprejem naslednjih televizijskih programov: 1. in 2. program Hrvaške TV, RTV brata Karić (Srbija), TV Pink (Srbija), TV Črna gora, TV Makedonija in TV Kosovo.

Razkorak med zahtevami in finančnimi možnostmi je po navedbah Ministrstva RS za kulturo za program za leto 2004 takšen, da je zahtevkov štirikrat več, kot je na voljo finančnih sredstev. Še večji je razkorak v razporeditvi sredstev med italijansko, madžarsko in delno romsko manjšino na eni ter manjšinami s področja bivše Jugoslavije na drugi strani. Pravica do dostopa do informacij pa pripada vsem državljanom, po 4. in 6. členu zakona o medijih je tudi v javnem inte-

³² Vir: <http://www.coe.int>.

resu. Pri vseh medijih, o objavi ali ne posameznega prispevka, odločajo urednik, razen na RTV, kjer pravica do objave pripada vsem.

STATISTIČNI KAZALCI

Čeprav ravno mediji pogosto izkoriščajo “diktaturo statistike” bomo zaradi splošne orientacije podali statistično evidenco etničnih manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji po zadnjih dveh popisih prebivalstva.³³

Narodnost	Popis prebivalstva 1991	Popis prebivalstva 2002
Slovinci	1.718.318	1.631.363
Hrvati	53.688	35.642
Srbi	47.097	38.964
Muslimani	26.725	10.467
Madžari	8.499	6.243
Makedonci	4.412	3.972
Črnogorci	4.233	2.667
Albanci	3.558	6.186
Italijani	3.063	2.258
Romi	2.282	3.246
Bosanci	-	8.062
Jugoslovani	12.237	527

Heterogenost slovenske družbe ni vprašljiva, sploh kadar gre za italijansko in madžarsko manjšino kot “priznani” in “avtohtoni” manjšini, za kateri je Slovenija sprejela vse evropske standarde, v marsičem jih je celo preseгла. Kaj se dogaja z drugimi manjšinami, jih država le delno priznava, ignorira ali prepušča asimilaciji? Do vsaj nekaterih odgovorov se bomo poskusili prebiti s pomočjo medijskega konteksta.

MEDIJI POSAMEZNIH KULTURNIH DRUŠTEV

Vsaka od prej naštetih etničnih skupin/manjšin izdaja občasno kakšne brošure, biltene ali časopise, v glavnem znotraj svojih kulturnih društev. Le-ti so samofinancirani znotraj posameznih društev, občasno jih sponzorirajo posamezniki,

³³ Podatki SURS, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

večkrat sodeluje tudi Ministrstvo RS za kulturo. Medija, ki bi o teh manjšinah poročal v okviru večinskega ali državnega prostora, še ni. Nekaj časa je na Radiu Študent obstajala oddaja *Nisam ja odavde*, ki je bila zelo dobro sprejeta od manjšin in tudi od večinske populacije, vendar je ni več. Počasi ugaša tudi revija za kulturo *Balkanis*, ki je izhajala od l. 2001 in poročala o kulturnih dogodkih z območja bivše Jugoslavije ter omogočala predstavnikom etničnih skupin/manjšin v Sloveniji izražanje v lastnem jeziku. Pod naslovom *Sosed tvojega brega* se vsako leto organizira srečanje pesnikov in pisateljev, ki ne pišejo v slovenskem jeziku, živijo pa v Sloveniji. Praviloma je vsako srečanje popestrjeno z izidom večjezične revije *Paralele*. Program srečanja postavlja v ospredje tudi delovanje “neslovenskih” društev v Sloveniji in njihov preboj iz polilegalnosti.

Podatki Ministrstva RS za kulturo potrjujejo, da se vsako leto več sredstev nakazuje za kulturne in založniške dejavnosti etničnih manjšin iz bivše Jugoslavije. Vse več iniciativ in predlogov usmerjajo tudi v medije, predvsem nacionalno televizijo, kako bi tej problematiki namenili več pozornosti. Vendar so tovrstne spodbude parcialne in brez možnosti za stabilen in kontinuiran razvoj medijev manjšinskih skupnosti, vsekakor pa nezadostne za dejansko vključevanje njihove problematike v osrednje slovenske medije.

Če se neka problematika ne pojavlja v medijih, tako rekoč ne obstaja, zaradi česar je prisotnost etničnih skupin v medijih zelo pomembna. Zato ne preseneča, da se je po letu 1991 zgodila prava erupcija društev različnih etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije. Praviloma so to kulturna društva, katerih namen, želja in cilj je ohranjati kulturo in jezik svoje matične skupnosti.

Po podatkih Ministrstva RS za notranje zadeve do začetka leta 2002 so v Sloveniji bila registrirana naslednja, praviloma kulturna in športna društva:³⁴

Albanska skupnost, ki svoje kulturne dejavnosti vse bolj predstavlja v javnosti, ima registrirana naslednja društva:

- *Društvo Skupnost Albancev v RS*, Ljubljana

³⁴ Predstavljena društva so evidentirana in registrirana na Ministrstvu RS za notranje zadeve do začetka leta 2002. Nova društva sproti nastajajo, druga prenehajo delovati, nekatere regionalne skupine znotraj posameznih skupnosti oblikujejo svoja lastna. Zato je verjetno, da bo marsikatera informacija spremenjena, kakšna pa tudi nehote izpuščena. Najpopolnejši pregled društev, evidentiranih do marca 2003, podaja Vera Kržišnik-Bukič v raziskavi: *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji, Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, 2003, 208–212.

- *Kulturno društvo Migjeni*, Ljubljana
- *Društvo Albancev Besa*, Kranj
- *Kulturno društvo Albancev Ilirija*, Izola
- *Kulturno društvo Albancev Skenderbeu*
- *Kulturno-izobraževalno društvo Bashkimi*, Maribor

Albanski predstavnik dr. Martin Berisha pravi, da sta novejši pridobitvi albanske skupnosti pouk albansčine za otroke in lektorat albanskega jezika na ljubljanski Filozofski fakulteti.

Bošnjaška skupnost ima trenutno največje število registriranih društev, čeprav njen predstavnik Fahir Gutić opozarja, da skupnost nima nikakršne infrastrukture za svoje delovanje, niti možnosti za učenje jezika. Na nacionalni TV ni mogoče videti oddaj v bosanskem jeziku, medtem ko v BiH obstajajo oddaje v slovensčini.³⁵

Obstoječa društva so pa naslednja:

- *Kulturno športno društvo Bosna*, Ljubljana
- *Muslimansko dobrodelno društvo Merhamet*, Ljubljana
- *Dobrodelno, kulturno in športno društvo Domovinska skupnost dolin Sanice in Sane*, Ljubljana
- *Društvo bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ljiljan*, Ljubljana
- *Klub Muslimanov BiH*, Ljubljana
- *Društvo Muslimanov Vrhnika*, Vrhnika
- *Kulturno društvo Liria*, Postojna
- *Društvo Ljiljan – bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva*, Ajdovščina
- *Bosna klub*, Nova Gorica
- *Kulturno društvo Muslimanov Biser*, Jesenice
- *Kulturno-športno društvo Bosna in Hercegovina*, Trbovlje
- *Društvo Behar*, Zagorje ob Savi
- *Društvo Metulj*, Ravne na Koroškem
- *Kulturno-umetniško društvo Bratstvo*

³⁵ Kot sodelavka pri projektu Inštituta za narodnostna vprašanja "Slovenci na območju nekdanje Jugoslavije, izven Slovenije – Slovenci v Bosni in Hercegovini", nosilke dr. Vere Kržišnik-Bukić spremljam podobno problematiko, s poudarkom na Slovencih v medijih Bosne in Hercegovine.

- *Islamsko dobrodelno društvo Merhamet Rdeči polmesec*, Maribor
- *Društvo rojakov Plava in Gusinja*
- *Bošnjaška kulturna zveza Slovenije*

Razmerje pripadnikov hrvaške skupnosti v Sloveniji je po mnenju predsednika Hrvaškega kulturnega društva iz Maribora dr. Šimeta Ivanjka takšno: približno ena tretjina je že asimilirana, ena tretjina je pasivna, ena tretjina pa dobro integrirana. Kljub temu pa bi si Hrvati bolj želeli dobro integracijo v družbo kakor popolno asimilacijo, pravi Ivanjko.

Registrirana so naslednja društva:

- *Društvo hrvaški kulturni dom*, Ljubljana
- *Društvo slovensko-hrvaškega prijateljstva*, Ljubljana
- *Hrvaško društvo Ljubljana*, Ljubljana
- *Hrvaški klub Komušina*, Škofja Loka
- *Hrvaško izseljensko društvo Drijenča*, Jesenice
- *Društvo Hrvaška izseljenska skupnost Zovik in Boče*, Jesenice
- *Hrvaško kulturno združenje – Hrvatska kulturna udruga*, Novo mesto
- *Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru*, Maribor

Makedonsko skupnost v Sloveniji predstavlja dr. Ilija Dimitrievski. Za Dimitrievskega pravijo, da je gibalna sila kulturnega društva sv. Cirila in Metoda, ki družijo Makedonce v Sloveniji, ohranja kulturne vrednote in jih uspešno predstavlja slovenskim sodržavljanom. Je tudi predsednik *Koordinacijske skupine zveze in društev nekdanje SFRJ*. Poleg lastnega kulturnega izročila, ki jih makedonska društva posredujejo večinskemu prebivalstvu, ves čas negujejo kulturne stike s podobnimi društvi pripadnikov drugih etničnih skupnosti v Sloveniji.

Od makedonskih društev se registrirana naslednja:

- *Makedonsko kulturno društvo Makedonija*, Ljubljana
- *Zveza makednoskih kulturnih društev Slovenije*, Ljubljana
- *Makedonsko kulturno društvo Vardar*, Železniki, Škofja Loka
- *Makedonsko kulturno društvo Ilinden*, Jesenice
- *Makedonsko kulturno društvo Biljana*, Maribor
- *Folklorno makedonsko društvo Vardarka*, Maribor
- *Makedonsko kulturno društvo sv. Ciril in Metod*

Predsednik Zveze srbskih društev v Sloveniji je Ilija Janković. Pri zvezi se zavzemajo za opredelitev statusa in neko obliko formalnopravnega priznanja. Izpostavljajo potrebo po usposabljanju voditeljev in kulturnih animatorjev za organizacijo kulturnega življenja, artikulacijo interesov in stališč, ohranjanje narodnostne, jezikovne, kulturne in duhovne identitete, zavračajo asimilacijo in kakršnokoli stigmatizacijo.

Znotraj srbske skupnosti so registrirana naslednja društva:

- *Kulturno-umetniško in prosvetno društvo Sava*, Ljubljana
- *Klub prijateljev NK Partizan* v Ljubljani
- *Kulturno-umetniško in športno društvo Nikola Tesla*, Postojna
- *Srbsko kulturno društvo Sloga*, Nova Gorica
- *Kulturno-prosvetno in športno društvo Vuk Karadžić*, Radovljica
- *Kulturno-umetniško prosvetno društvo Vuk Stefanović Karadžić*, Celje
- *Društvo srbska skupnost*, Ljubljana
- *Zveza srbskih društev v Sloveniji*, Ljubljana
- *Društvo domovinsko združenje Mir*, Ljubljana
- *Društvo Fondacija Pupin*
- *Srbsko kulturno prosvetno društvo Sveti Sava*, Kranj
- *Kulturno-umetniško društvo Petar Kočić*
- *Kulturno društvo Brdo*, Kranj
- *Društvo Sava*, Hrastnik
- *Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović*, Celje
- *Srbsko kulturno društvo Maribor*, Maribor

Črnogorska društva so šele v nastajanju.³⁶ Za zdaj obstajajo:

Črnogorsko kulturno umjetniško i sportsko društvo Morača, Kranj, registrirano l. 1997 v Kranju, ki je po besedah predsednika Čeda Đukanovića edino etnično črnogorsko društvo v Sloveniji. Od leta 2004 obstaja še *Društvo slovensko-črnogorskega prijateljstva*. To najmlajše društvo šteje 40 članov ima še veliko več simpatizerjev. Predsednik Velimir Bijelić se zavzema za objavljanje aktivnosti društva v medijih. Vsa tri društva se nameravajo povezati v *Zvezo črnogorskih društev v Sloveniji*.

³⁶ Podatke o črnogorskih kulturnih društvih in njihovih perspektivah v prihodnje sta mi posredovala Čedo Đukanović, predsednik *Črnogorskega društva Morača*, in Velimir Bijelić, predsednik *Društva slovensko-črnogorskega prijateljstva*.

Posebna zanimivost je *Zavičajno društvo Plava i Gusinja*, katerega člani se izrekajo za Bošnjake. Člani društva namreč prihajajo iz Plav in Gusinje, ob izviru reke Lim v Črni Gori, z območja ki je bilo v preteklosti del bosanskega vilajeta.³⁷

V vsakem društvu občasno izhaja kakšen časopis, bilten ali revija. *Bošnjaška kulturna zveza Slovenije* izdaja glasilo društva *Bošnjak* (6 številka na leto), potem *Bošnjaški portal* v slovenskem in bošnjaškem jeziku ter časopis *Bošnjak*. Društvo *Srbska skupnost* iz Ljubljane izdaja časopis za kulturo *Beseda*. Društvo želi delovati v javnem interesu. *Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović* iz Celja izdaja mesečni časopis *Naša reč*. *Hrvaško kulturno združenje Novo mesto* izdaja interni bilten *Hrvatski vjesnik*, *Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru* izdaja interni časopis *Glasil* (4 številke v hrvaškem in slovenskem jeziku), predstavlja se tudi na spletni strani.

Kulturno društvo Albancev Migjeni ob albanskem kulturnem prazniku izdaja interni časopis *Alternativa*.

Tabela 1:

Pregled revij in kulturnih dejavnosti, ki jih sofinancira Ministrstvo RS za kulturo v zadnjih dveh letih, nam podaja naslednjo sliko:

Društvo	Časopis
Bošnjaška kulturna zveza Slovenije	<i>Bošnjak</i> , <i>Bošnjaški portal</i>
Društvo Srbska skupnost Ljubljana	<i>Beseda</i>
Srbsko kulturno humanitarno društvo Desanka Maksimović, Celje	<i>Naša reč</i>
Hrvaško kulturno združenje Novo mesto	<i>Hrvatski vjesnik</i>
Hrvatsko kulturno društvo v Mariboru	<i>Glasil</i>
Kulturno društvo Albancev Migjeni	<i>Alternativa</i>

Poleg navedenih časopisov obstajajo v krogih posameznih manjšin še naslednji časopisi, ki izhajajo občasno, ne distribuirajo se v javnosti, v glavnem so dostopni članom posameznih manjšin in njihovih društev, financirajo pa se sami, znotraj svojih skupnosti. Albanska skupnost izdaja poleg že omenjenega časopisa *Alternativa* še *Republiko* in *Avtentično demokracijo*. Znotraj hrvaške manjšine so poleg publikacij mariborskega in novomeškega društva, ki jih sofinancira Mini-

³⁷ Kržišnik-Bukić, 2003, 226.

strstvo RS za kulturo, pojavljajo občasno še drugi časopisi, kot npr. *Prišlek – Listek kulturnega društva Međimurje* iz Ljubljane, potem *Naših pet let: 1997–2002* kulturnega društva Međimurje iz Velenja itd. Srbsko kulturno društvo iz Maribora objavlja svoj informativni list *Prelo* in revijo *Kontakt*. Približno štirikrat na leto izhaja *Izvor – Kulturno informativni list zavičajnog društva Plava i Gusinja*, časopis bošnjaške manjšine s sedežem v Kranju. Tovrstna glasila so interna, imajo svojo sporočilno vrednost znotraj posameznih manjšinskih skupnosti, za medsebojno informiranje njihovih članov.

Tabela 2:

Okviren pregled časopisov ali biltenov, ki izhajajo občasno, ne distribuirajo se v javnosti, v glavnem so dostopni članom posameznih manjšin in njihovih društev:

Društvo	Časopis
Kulturno društvo Albancev	<i>Republika, Avtentična demokracija</i>
Kulturno društvo Međimurje, Velenje	<i>Naših pet let: 1997–2002</i>
Kulturno društvo Međimurje, Ljubljana	<i>Prišlek – Listek kulturnog društva Međimurje</i>
Srbsko kulturno društvo, Maribor	<i>List Prelo in revija Kontakt</i>
Zavičajno društvo Plava i Gusinja, Kranj	<i>Izvor, časopis bošnjaške manjšine</i>
Crnogorsko kulturno umjetničko i sportsko društvo Morača, Kranj	<i>interni bilteni</i>

Obstoj in delovanje etničnih skupin/manjšin z območja bivše Jugoslavije v Sloveniji je mogoče zaslediti še v njihovi kulturni dejavnosti, ki se občasno manifestira tudi v širši javni oziroma družbeni sferi.

Bošnjaška kulturna zveza Slovenije je v letu 2002 organizirala naslednje aktivnosti: promocijo knjig književnika Hadžema Hajdarevića, glasbeno-pesniški večer pesnika Nedžada Ibrišimovića, okroglo mizo na temo “Islamska kultura” ob predstavitvi knjige Mustafe Spahića *Povijest Islama*, nastope etnografov, predavanja “Bosanski dialogi”, nastope pevskega zborov, okroglo mizo ob predstavitvi knjige slovenskega sociologa dr. Mitje Velikonje *Bosanski religijski mozaik* in predstavitev knjige Alenke Auersperger *Potni Kronogrami*. Društvo bosansko-hercegovaškega in slovenskega prijateljstva Ljiljan občasno organizira predavanja

na temo *Bosanski jezik in književnost* in natečaje za mlade literarne ustvarjalce, založniške in izdajateljske dejavnosti (več prireditev je bilo pripravljenih ob 10. obletnici društva).

Makedonsko folklorno društvo Vardarka iz Maribora organizira literarne večere v sodelovanju s slovenskimi literarnimi sekcijami in predstavitve makedonskih običajev širši slovenski javnosti. Zveza makedonskih kulturnih društev Slovenije organizira glasbene šole etničnih inštrumentov, predstavitve makedonske ljudske glasbe v Sloveniji, dvojezične glasbeno-scenske in likovno-razstavne prireditve (lansko leto 4. *festival etnofolk Kranj* in 10. *dnevi sv. Cirila in Metoda* v Kranju). Makedonska skupnost se najmočneje potrjuje s folklornimi, glasbenimi in scenskimi aktivnostmi.

Črnogorci so bili skorajda anonimni, vsaj do nedavnega. Črnogorska manjšinska skupnost se je namreč pogosto združevala s srbsko skupnostjo, sploh pa v založniških dejavnostih. V zadnjem času so tudi oni stopili iz anonimnosti, na obzorju so njihova kulturna društva, osnovano je društvo črnogorsko-slovenskega prijateljstva, izdajajo se bilteni znotraj njihove skupnosti ipd. Vse je bolj manifesten interes za promocijo črnogorske kulture v širši javnosti.

Društvo srbska skupnost Ljubljana je aktivno na področju gledališke dejavnosti.³⁸ Srbska kulturna društva priložnostno organizirajo predstavitve srbske folklore, koncerte mladih umetnikov, založništvo in izdajateljske dejavnosti. Od novjših knjižnih izdaj naj omenimo knjigo Marka Jovanovića *Beneško polje*, Olivere Baćović Dolinšek *Brušenje diamanta – pot učenja*, knjigo psihofoto grafik Branka Baćovića "Trans-formation" ter knjigo pesmi Miloša Đonovića *Poezija 2*.

Hrvaški klub Komušina Škofja Loka organizira folklorno-dramske sekcije. Hrvaško kulturno društvo v Mariboru razvija založniško in izdajateljsko dejavnost, predavanja in seminarje, razstave likovnih del, prireditve ob dnevih državnosti Slovenije in Hrvaške, dvojezične glasbeno-scenske recitale v hrvaškem in slovenskem jeziku. Aktivnosti hrvaškega kulturnega združenja iz Novega mesta zajemajo svojevrstno interakcijo oziroma vključevanje tudi večinskega prebivalstva, npr. založniške in izdajateljske dejavnosti v slovenskem in hrvaškem jeziku, potem

³⁸ Aprila (2005) je bila premierno izvedena predstava *Naslednik* v režiji Marka Jovanovića. Avtor je bil prepričljiv v poudarjanju tipičnega in univerzalnega problema druge generacije, ki ne čuti pripadnosti prejšnjemu okolju, ne pripada pa povsem niti okolju, v katerem je.

predavanja članov društva slovensko-hrvaškega prijateljstva; omeniti moramo razstave s spremnimi katalogi v obeh jezikih.

Kulturno društvo Albancev Migjeni organizira kulturne prireditve ob slovenskem in ob albanskem kulturnem prazniku. Leta 2002 je bil organiziran odmeven literarni večer s pisateljem in akademikom dr. Ismailom Kadarejem.

S tem še zdaleč nismo izčrpali širokega in pestrega kulturnega programa in aktivnosti etničnih skupin/manjšin, s katerimi se v tem besedilu ukvarjamo. Lahko bi našteali še niz dejavnosti, objavljenih knjig, srečanj in druženj, bolj pa nas je zanimalo, kakšen je njihov odmev v širši javnosti in koliko je v to vključena oziroma o tem informirana tudi širša družba.

NEKAJ MNENJ O MEDIJSKIH TEMAH Z DRUGE STRANI MANJŠINSKE REALNOSTI

Predstavniki manjšin opozarjajo, da ob posameznih priložnostih (kulturne prireditve, prazniki) pošiljajo informacije tudi v osrednje slovenske dnevne časopise, vendar jih ti redko ali nikoli ne objavijo, češ da ni interesa za te dogodke v širši družbi. V osrednjih slovenskih medijih se te manjšine praviloma omenjajo na straneh črne kronike (npr. v incidentnih situacijah). Svojih oddaj na nacionalni TV ali radiu nimajo, tudi oddaj o njih ni.

Programska direktorica RTV Mojca Menart nam je situacijo predstavila kot sorazmerno dobro. Po njenem mnenju se RTV Slovenija v različnih segmentih s svojim delom in poslanstvom dotika te problematike, pa naj gre za informiranje javnosti o imigrantski politiki, za vključevanje te problematike v svojo dokumentarno in igrano produkcijo ali vključevanje imigrantov v svoje ustvarjalno-izvedbene skupine. Drugačnega mnenja so Tonči Kuzmanić in predstavniki Mirovnega inštituta, ki opozarjajo na tipizacijo nekaterih skupin ljudi, kot je recimo Fata na nacionalni televiziji, kar pri ljudeh utrjuje in legitimizira stereotipe.³⁹ Domače prebivalstvo je nanje gledalo kot na južne sosede s posebnimi manirami, ki so v Sloveniji zato, da opravljajo slabše plačana ter neugledna dela – taka, ki jih Slovenci raje ne bi opravljali (čistilke, komunalni delavci, gradbeni in drugih vrst težki fizični delavci, kuharice v menzah ipd.). Čeprav tako stanje nikoli ni zajelo vse resnice, pa se je opisana slika o priseljencih postopoma utrdila. Njene usedline so v javnosti zasidrane še danes, huje pa je, da se selijo tudi v medije, pravi

³⁹ Vir: Omizje na Radiu Študent, 20. 12. 2001; povzeto po Dekleva, Razpotnik, 2002, 23.

Špela Razpotnik.⁴⁰ Mediji so tudi v zadnjih desetih letih kar spodbujali stereotipe, morda niti ne sistematično in brezpogojno, vendar implicitno, samoumevno, kar je zato toliko težje prepoznati in reflektirati.

Na tovrstne pojave so ameriški raziskovalci opozarjali v 40. in 50. letih prejšnjega stoletja v ZDA.⁴¹ O "nebelih" prebivalcih se je npr. pisalo samo in izključno v črni kroniki. Primerjave z medijsko prisotnostjo pripadnikov narodov in narodnosti bivše Jugoslavije v slovenskih medijih so neizogibne.

Vera Kržišnik-Bukić, ki na Inštitutu za narodnostna vprašanja multidisciplinarno raziskuje problematiko teh etničnih manjšin, poudarja naslednje: "Ta populacija je v Sloveniji diskriminirana. Če primerjamo s situacijo Slovencev na območju bivše Jugoslavije, lahko rečemo, da imajo slovenske manjšine/etnične skupine na območju bivše Jugoslavije bistveno več pravic kot pripadniki etničnih skupin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji na vseh področjih, tudi na medijskem. Pravno-bilateralni odnosi so bolj dorečeni v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem, Srbiji in Črni gori, kot v Sloveniji. Na temelju strokovnih priporočil in raziskav lahko rečemo, da bo prišlo do korenitih sprememb. Na političnem področju se ne sme več zavlačevati z reševanjem teh zadev. Vprašanje, ki ne more viseti v zraku, je odvisno od splošnega političnega ozračja. V osrednjih medijskih hišah v Sloveniji se bo začela ta problematika senzibilizirati takrat, ko se bodo začele spremembe na politični ravni. Po drugi strani se v tem trenutku zastavlja vprašanje zakaj mediji, ki vseskozi poudarjajo svojo neodvisnost in nedotakljivost poročanja, sami niso učinkovitejši, bolj življenjski. Mediji po eni strani hočejo delovati samostojno, pišejo pa senzacionalno ali pragmatično, širše in življenjsko, mogoče niso zmožni, sposobni ali preprosto niso zadosti pogumni. Vsekakor je prisoten podcenjevalen odnos medijev do te problematike, kar je skrb zbujajoče, glede na to, da živi v glavnem mestu Slovenije več kot 15% prebivalcev teh manjšin. Na nacionalni televiziji so oddaje o tej problematiki še vedno tabu. Nacionalna TV- hiša deluje kot zrcalo in servis vlade, parlamenta in vladajoče politične klime

⁴⁰ Dekleva, Razpotnik, 2002.

⁴¹ Še vedno je aktualna knjiga Gunnara Myrdala *An American Dilemma*, prvič natisnjena l. 1944, ki opisuje medijsko prisotnost črnkega prebivalstva v medijih v ZDA na naslednji način: "The press, with remarkable exceptions, ignores the Negroes, except for their crimes. There was an earlier unwritten rule that a picture of a Negro should never appear in print, and even now it is remarkably rare. The public affairs of community and state are ordinarily discussed as if Negroes were not part of the population." Myrdal, 1964, 37.

v Sloveniji. Živimo v času političnih razmerij, kar pomeni da so napisana pravila eno, realnost pa je drugačna. Vseeno lahko rečemo, da so trendi pozitivni, tudi pod vplivom EU. Razvoj ni linearen, so koraki naprej in nazaj, vseeno pa je razvojna linija v vzponu”, meni Vera Kržišnik-Bukić, nosilka projekta *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*.⁴²

Največ medijskih polemik je povzročil embargo Urada RS za narodnosti na navedeno raziskavo Vere Kržišnik-Bukić. Po enoinpolletni prepovedi je raziskava objavljena na spletni strani, zaenkrat še brez možnosti natisa.⁴³ Mediji so naposled le reagirali, najprej regionalni (*Večer, Primorske novice*) potem *Dnevnik, Delo*, na koncu še nacionalna televizija. Ravno mediji so, kot četrta veja oblasti ključno problematiko položaja in statusa etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije vendarle postavili v ospredje poročanja, čeprav jih je morda bolj kot problematika samih manjšin pritegnila prepoved objave omenjene raziskave.

PERCEPCIJA MEDIJSKE PRISOTNOSTI S STRANI MANJŠINSKE POPULACIJE
Kljub akumuliranju raznovrstnih informacij, ki smo jih pridobivali, je bilo najdragocenejše spremljati razmišljanja samih “manjšincev”. Danes praktično vse informacije dobimo na internetu, tovrstnih mnenj pa ne. Željo anketirancev po anonimnosti smo spoštovali, ne glede na razloge.

Kako sami “manjšinci” vidijo perspektivo razvoja svojih medijev v Sloveniji in predstavljanje svoje problematike v osrednjih slovenskih medijih smo poskusili ugotoviti s pogovori; za izhodišče smo vzeli njihove izjave. Navajamo le nekatera mnenja, ki zadosti kritično in obenem konstruktivno kažejo, kako dojemajo problematiko tisti, ki jih neposredno zadeva.

– I. –

“Ker je Slovenija še država z nedodelano medijsko strategijo, je za pričakovati, da se bo tudi problem zastopanosti manjšin v osrednjih medijih razvil postopoma v naslednjih letih. Pogoj je kot pri vseh drugih zadevah, predvsem ustrezna politična pobuda. Pri tem lahko nastane problem v zvezi s političnimi in šele potem programskimi usmeritvami znotraj medijev. Glavni način rešitve ustrezne zastopanosti manjšin v medijih je neposredno povezan s politično ideologijo v

⁴² Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić, 2003.

⁴³ <http://sigov.si>.

bližnji prihodnosti. Manjšinskih problemov v bivši državi skorajda ni bilo ali pa jih je politična ideologija takrat lucidno razvrednotila. V novonastalih državah je potem to postal novi problem brez prave rešitve, ki se še vedno zelo previdno išče. Značilnega premika v zadnjih letih ni bilo, ta problem je v drugem planu in bo šele prišel na vrsto. Problematika 'izbrisanih' se npr. šele zdaj ureja in je veliki madež v slovenski desetletni novi zgodovini. Nekaj podobnega se bo zgodilo tudi s problemom manjšin; dokler ne bo posebne in močne iniciative ali velikih, zelo opaznih posledic, ta problem ne bo izpostavljen. Za medije je to trenutno relativno nezanimiva tema. Slovenska javnost in uradna politika verjetno ne pričakujeta oblikovanja nekakšnih manjšin znotraj države, ki bi lahko bile v svoji organiziranosti in zastopanosti v osrednjih medijih potencialna nevarnost za morebiten razvoj civilne družbe in države. Kvečjemu pričakujejo postopno asimilacijo, akulturacijo in vse druge sociološke procese prilagajanja manjšin domačemu okolju. Nikoli ne bosta zagovarjali izpostavljenosti posameznih skupin ali manjšin znotraj družbe, čeprav bo uradno treba zagovarjati družbeno enakopravnost. Osrednji domači mediji bi lahko prispevali k integracijski politiki s premišljeno in načrtno vključitvijo manjšin in njihovih interesov v normalen potek razvoja družbe. Najboljši filter za takšen razvoj in enakopravnost manjšin na domačem prostoru in v medijih je zagotovo kultura. Kultura je lahko nad morebitnimi političnimi deformacijami kot način, na katerega lahko pripadniki manjšine pridobijo občutek enakopravnosti v družbi. V tem primeru so lahko mediji podpora, ki posredno pospešuje tudi procese politične evropske integracije. Prvi pogoj pa sta politična pobuda in lucidna kulturna politika, ki lahko posredno ali neposredno usmerjata medije k pozitivnemu odnosu in zastopanosti manjšin v medijih, in to v pravi obliki in na pravi način, poudarek naj bo na kulturi, različnosti kultur" (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– II. –

"Celovitega pregleda nad mediji vsaj znotraj naše etnične skupnosti ni. Verjetno je podobna situacija tudi pri drugih skupnostih. Enostaven razlog za to je, da ne obstaja nobena taka ustanova, ki bi se ukvarjala z zbiranjem tovrstnih podatkov. Za obstoj medijev kake etnične skupnosti je vsekakor ključnega pomena opredeljen družbeni in formalnopravni status teh skupnosti. Kot vemo, te skupnosti formalnopravno ne obstajajo, zaradi česar je zelo težko govoriti o njihovih medijih, ampak le o medijih posameznih društev. Sicer pa se lahko brez večjega

tveganja ugotovi, da posamična društva izdajajo nekatere publikacije, ki jih lahko poiščemo v spektru tiskanih publikacij od občasnih informativnih biltenov do periodičnih publikacij (mesečniki, nekajkrat letno, enkrat letno) s kulturno-izobraževalno-informativno vsebino. Značilno za večino je, da ne zmorejo izhajati redno v daljšem časovnem obdobju, predvsem zaradi neobstoja institucionalnih predpostavk (finančni viri, kadri, znanje, zunanja podpora itn.). Potreba po manjšinskih medijih je sicer zelo velika, saj pripadniki manjšinskih (nepriznanih, novodobnih) skupnosti nimajo na razpolago drugih ustreznih komunikacijskih in socializacijskih kanalov za komuniciranje znotraj skupnosti in za komunikacijo s širšo javnostjo oz. ustanovami večinske skupnosti.

Kljub temu da je prišlo in še vedno prihaja do nastanka večjega števila društev manjšinskih skupnosti in celo do nekaterih bolj ali manj (ne)uspešnih poskusov v medijskem prostoru, lahko ugotovimo, da se možnosti v tem segmentu zožujejo, saj niso zakonsko zagotovljene.

Vpliva aktualnih političnih sprememb na medije manjšin ne poznamo dovolj dobro. Pred spremembami razmer integralnega jugoslovanstva in še v skupni državi ni bilo potrebe niti možnosti za ustanavljanje posebnih medijev. Potencialna možnost manjšinskih medijev in predstavljanja manjšin v medijih je po našem mnenju za dobro integracijo izredno velika. Vse pa je odvisno od politične volje mnenjskih in strankarskopoličnih voditeljev večinske skupnosti in tega, ali bodo tem procesom dali podporo” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– III. –

“Država vendarle ne more povsem prikriti obstoja neslovenskih skupnosti, kar je posredno priznala na različne načine (Ministrstvo RS za kulturo, Ministrstvo RS za notranje zadeve, znanstveno-raziskovalne ustanove, popis prebivalstva, mediji, politične stranke in nekatere javne osebnosti). Koordinacija narodnih zvez in društev nepriznanih skupnosti je že večkrat in na različne načine podala pobudo za opredelitev statusa oz. priznanje manjšinskega statusa. Država se na to ni odzvala, do pobude se ne želi opredeliti, ker ji ni treba. Evropske organe in ustanove to vprašanje očitno ne zanima. V javnosti se z različnimi ksenofobičnimi nastopi posameznih politikov izvaja pritisk na Neslovence, pri večinskem prebivalstvu pa se ustvarja občutek ogroženosti in spodbuja nestrpnost. Manjšinske skupnosti so izpostavljene različnim oblikam asimilacije, segregacije in margina-

lizacije. Na obzorju ni videti sprejemljive rešitve in kot kaže, perspektive obstoja, nadaljnjega razvoja in kulturnega napredka manjšinskih skupnosti niso prav rožnate. S tem je država pokazala, da ne namerava spoštovati demokratičnih načel in pravic, zapisanih v ustavi, mednarodnih dokumentih, v skladu z načeli sodobne evropske ureditve” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– IV. –

Parcialno izražena mnenja posameznih predstavnikov manjšinske populacije so bila osredotočena na naslednje: “Slovenija je imela očitke (v bivši skupni državi), da se njen glas ne sliši dovolj dobro. Sedaj pa izvaja podobno politiko (recimo blage ignorance) do manjšin. Verjetno je logično, da bolj ko se počutiš (subjektivno ali pa objektivno) marginaliziran, večjo potrebo imaš po samopotrditvi. Vsak posameznik čuti potrebo po izražanju svoje izvirnosti, identitete, svojih misli, idej, občutkov, želja itd. Ravno tako si vsaka etnična skupina želi čim boljšo integracijo in čim manjšo asimilacijo. Toda brez pravega razumevanja okolja bo to težko zaživelo” (pričevanje pripadnika ene od manjšin s področja nekdanje Jugoslavije).

– V. –

“Mislim, da mora obstajati nekakšno informiranje, obveščanje manjšin, da se jezik ne pozabi, pa tudi kakšni javni dogodki, predvsem kulturni naj se večkrat organizirajo. Zato ne bi bilo slabo, če bi se javnost o tem informirala. Tudi ti ljudje se srečujejo ob takšnih priložnostih, izmenjujejo mnenje, se družijo in spoznavaajo med sabo. Mogoče je to tudi način, da se stabilizirajo v družbi, v kateri živijo. Na medijski način bi se lahko izpolnjevala nekakšna praznina, mediji bi jim lahko bili kot ventil za izražanje. Tako bi akumulirali energijo za boljše življenje tukaj” (pričevanje osebe iz narodnostno mešanega zakona).

– VI. –

“Ne morem govoriti iz sebe in svoje manjšine, ker sem ‘mešanec’. Lahko pač govorim kot nekdo, ki občuti to situacijo, in v tem je bistvo vsega. In še vprašanje za večinsko prebivalstvo, medijske in vladne predstavnike: Zakaj nas skrivate, namesto da bi nas spoznali v vsej naši različnosti ...” (pričevanje osebe iz narodnostno mešanega zakona).

Predstavljenih mnenj, sugestij in informacij nisem podala v obliki sistematiziranih odprtih vprašanj, ker menim, da se v skorajda neokrnjeni obliki nazorneje približujejo obravnavani problematiki. Opravljeni so bili le manjši popravki, ki so večinoma pomenili slovnične korekcije, po katerih je posamezno mnenje postalo razumljivejše. Izpostavila sem le nekatera od pridobljenih in zbranih mnenj, ki jih lahko razumemo kot dobrodošlo informacijo o tem, ker je za predstavnike teh etničnih skupin/manjšin in večinskega prebivalstva najresnejše, oziroma kar najbolj bremeni njihovo vsakdanje življenje.

Lahko rečemo, da sta pri manjšinskem prebivalstvu prevladujoče mnenje in želja, da dobi svoj prostor v osrednjih medijih. Med intervjuji s pripadniki manjšin so nekateri izrazili mnenje, da tega ne potrebujejo, da se morajo čim prej in čim popolneje stopiti z večinskim prebivalstvom. Svoje potrebe po materinščini in kulturnih dobrinah matičnega naroda naj bi dobivali v družinskih krogih in na obiskih "doma". Pri večinskem prebivalstvu je prevladovala zadržanost glede prisotnosti teh manjšin v osrednjih slovenskih medijih, sploh pa glede organiziranja lastnih medijev. Mogoče bi to lahko razumeli tudi kot posledico medsebojnega nepoznavanja, iz česar izhaja svojevrsten občutek ogroženosti.

Ali bi lahko manjšinska problematika dobila svoj prostor v osrednjih medijih in kako je še odprto vprašanje. Nesporno pa je, da spreminjanje medijev in odnosov do medijev pomeni tudi spreminjanje družbe. Slednje postaja ena od osrednjih tem tako raziskovalnih projektov kakor tudi bodočih strategij razvoja in upamo tudi informiranja.

MEDIJSKE PERSPEKTIVE – ETNIČNIH SKUPIN/MANJŠIN IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE V SLOVENIJI

Namen prispevka je ugotoviti kakšne so perspektive za nastanek medijev etničnih skupin/manjšin iz bivše Jugoslavije v Sloveniji oziroma kakšne so možnosti, da bi te etnične skupine dobile svoj prostor v osrednjih slovenskih medijih. Mediji so navsezadnje eden od odločujočih dejavnikov, ki prispevajo k ohranjanju, pa tudi neposrednemu oblikovanju identitete etničnih manjšin.

Kakšna so bila pričakovanja ob spremljanju omenjene problematike? Izhajali smo iz teze, da dobra integracija manjšinskih skupnosti prispeva k družbeni stabilnosti in razvoju več kot prikrita, odkrita, direktna, indirektna, počasna, potuhnjena ali kakršnakoli asimilacija.

Če pogledamo razvite evropske države npr. Nizozemsko, Švedsko, tudi Nemčijo, hitro ugotovimo, da je kljub avantgardnim manjšinskim politikam *etnični babilonski stolp* ostal na periferiji družbe, prekrit z ideološkimi in stereotipnimi predstavami, saj so predvsem kulturne aktivnosti ostale namenjene posebnim kategorijam ljudi (etničnim manjšinam, imigrantom), kar je vse dobilo podcenjujoč pomen ali dobrodelno naravo.

Dejstvo je, da je integracija (oziroma bi morala biti) vedno dvostranski proces, ki zahteva prilagajanje tako manjšin kot večinskega prebivalstva. Zato morajo biti tako državni ukrepi kot tudi kulturne aktivnosti usmerjene k obema stranema, da bi bilo mogoče z njimi doseči zastavljene cilje. Družbena enakost se najprej kaže pri ravnanju, nato pri možnostih in na koncu pri rezultatih. Danes smo priče nove manjšinske zgodovine. Ne moremo še specificirati, kakšne so nove spremembe v raziskovalnih metodah v primerjavi s starimi, gotovo pa je, da se opušča klasična dihotomija med avtohtonimi in alohtonimi, tradicionalnimi in sodobnimi, starimi in novimi manjšinskimi skupnostmi.

Spoznanje raziskave je spoznanje, da se v širši družbi prizna potreba po dostopu obravnavanih etničnih skupin/manjšin do osrednjih medijev, predvsem RTV in ne samo do nekaterih tiskanih medijev (vsaj z manjšinskega zornega kota je bilo to prevladujoče mnenje). Manjši interes posameznega medija, posamezne časopisne hiše, nikakor ne pomeni zmanjšanega interesa bralne publike in javnosti za neko tematiko. Kadar govorimo o državljanih ali nedržavljanih, migrantih, manjšinah, vernikih ali nevernikih, se med drugim vprašamo, katere so te manjšine brez večin oziroma kaj so nevidne večinske pravice skozi optiko manjšin. Ključno vprašanje ne more biti, ali ste dovolj nacionalni, dovolj etnični, dovolj religiozni, da bi bili enakopravni. Vsa prizadevanja za skupne cilje naj bi bila navezadnje praktična. Naloga medijev je, da se ta potencial ustrezno predstavi in ovrednoti ter s tem prispeva k oblikovanju in ustvarjanju kulturnega dialoga med manjšinsko in večinsko populacijo. To bi lahko prispevalo tudi k reševanju za zdaj še neurejenega statusa teh etničnih skupin/manjšin v Sloveniji. Sploh pa, ker bo v prihodnje prihajalo do močnejših imigracij, do mednarodnih migracijskih premikov, ki bodo segali neposredno v slovenski nacionalni prostor. Ob tem razvijanje kulturne in etnične različnosti kot sociokulturnega in socioekonomskega kapitala postaja sestavni del večine projektov nove ekonomije (Unescovi programi, Svet Evrope, EU, Svetovna banka ipd.). Slednje je treba analizirati tudi v optiki dinamičnih družbenih sprememb, katerih okvir so tako regionalni dogodki kakor

tudi sinhronizacija sveta v smeri ekonomske, informacijske in kulturne globalizacije.

V tem kontekstu in v nadaljnjih preučevanjih tovrstne problematike bi kazalo raziskovati tudi možnosti ustvarjanja komunikacijske informacijske mreže, ki bi vključevala različne etnične skupine in večinsko populacijo. Večja prisotnost, razširjenost in razvitost manjšinskih medijev naj bi prispevala k boljšemu položaju posamezne države tudi v evropskih integracijskih procesih.

BIBLIOGRAFIJA

Arendt, H. (1994): "What Remains? The Language Remains: A conversation with Gunter Gaus", v: Arendt, H., *Essays in Understanding*, Haurcort Brace & Company, New York, San Diego, London, 11–25.

Bašić Hrvatinić, S., Kučić, L. J., Petković, B. (2004): *Medijsko lastništvo: vpliv lastništva na neodvisnost in pluralizem medijev v Sloveniji in drugih postsocialističnih evropskih državah*, Mirovni inštitut, Ljubljana.

Baumann, G. (1999): *The Multicultural Riddle: rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge, New York, London.

Bešter, R. (2003): "Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo, Med globalnim lokalnim v sodobnih migracijah", v: Pajnik, M., Zavrtnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 83–123.

Browne, D. R. (1996): *Electronic Media and Indigenous Peoples: A Voice of Our Own?*, Iowa State University Press, Ames, Iowa.

Castels, S. (2000): *Ethnicity and Globalisation: From Migrant Worker to Transnational Citizen*, Sage Publications, London.

Castells, M. (1997): *The Power of Identity*, Blackwell, Oxford.

Cottle, S., (ur.) (2000): *Ethnic Minorities and the Media*, Open University Press, Buckingham – Philadelphia.

Croteau, D., Hoynes, W. (2003): *Media Society: Industries, Images and Audiences*, Pine Forge Press, London.

Dekleva, B., Razpotnik, Š. (2002): *Čefurji so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*, Pedagoška fakulteta, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.

- Drolc, A. (2003): "Imigranti med evropsko migracijsko politiko in posebnostmi prostora", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 147–167.
- Ferguson, R. (1998): *Representing "Race": Ideology, Identity and the Media*, Arnold, London.
- Gandy, O. H. (1998): *Communication and Race: A Structural Perspective*, Arnold, London.
- Ionie, B. (1995): *The Black Press in Britain*, Trentham Books, Staffordshire.
- Klapper, J. T. (1965): *The Effects of Mass Communication*, The Free Press, New York.
- Klopčič, V., Komac, M., Kržišnik-Bukić, V. (2003): *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji: položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, INV, Ljubljana (raziskava, tipkopis).
- Komac, M., Medvešek, M., ur. (2004): *Percepcije slovenske integracijske politike*, INV, Ljubljana.
- Medica, K. (1997): "Vloga časopisov, ki jih izdaja založba EDIT med italijansko manjšino v slovenskem delu Istre", *Razprave in gradivo* 32, 149–165.
- Mežnarič, S. (2003): "Prisilne migracije v letu 2002: zapuščina devetdesetih", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 125–146.
- Munda Hirnok, K. (1996): "Medčasovna analiza spremljanja medijev slovenske narodne manjšine v Monoštru", *Razprave in gradivo* 31, 79–87.
- Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S. (2003): "Med globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah: predgovor", v: Pajnik, M., Zavratnik Zimic, S., ur., *Migracije – globalizacija – Evropska Unija*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 5–14.
- Rodriguez, R. (1983): *Hunger of Memory*, Bantam Books, 1983.
- Sedmak, M. (2002): *Kri in kultura: etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče RS, Koper.
- Spichal, S. (1992): *Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Susič, E., Sedmak, D. (1983): *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*, ZTT, Trst.

Viri na spletnih straneh:

<http://www.sigov.si>

<http://www.media-forum.si>

<http://www.coe.int/ecri>

<http://www.coe.int>